

Economisch-Statistische Berichten

ALGEMEEN WEEKBLAD VOOR HANDEL, NIJVERHEID, FINANCIËN EN VERKEER
UITGAVE VAN HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

29E JAARGANG

WOENSDAG 16 AUGUSTUS 1944

No. 1469

COMMISSIE VAN REDACTIE:

J. F. ten Doesschate; P. Lieftinck (tijdel. afwezig);
J. Tinbergen; H. M. H. A. van der Valk; F. de Vries;
M. F. J. Cool (Redacteur-Secretaris).

H. W. Lambers — Adjunct-Secretaris.

Abonnementsprijs van het blad, waarin tijdelijk is opgenomen het Economisch-Statistisch Maandbericht, franco p. p. in Nederland f 20,85* per jaar („Prijsvaststelling No. 052. IM 312"). Buitenland en koloniën f 23,— per jaar. Abonnementen kunnen met elk nummer ingaan en slechts worden beëindigd per ultimo van elk kalenderjaar. Losse nummers 50 cent. Donateurs en leden van het Nederlandsch Economisch Instituut ontvangen het blad gratis en genieten een reductie op de verdere publicaties. Adreswijzigingen op te geven aan de administratie.

Administratie: Nieuwe Binnenweg 175a, Rotterdam (C.).
Telefoon 38040. Giro 8408.

Aangeteekende stukken aan het Bijkantoor Museum-
park, Rotterdam (C.).

Advertenties voorpagina f 0,28 per mm. Andere pagina's
f 0,22 per mm. Plaatsing bij abonnement volgens tarief.

INHOUD:

	Blz.
De emissiemarkt gedurende het eerste semester 1944 door C. Vermeij	422
Randgemeenten door Dr. W. Sleumer Tzn.	424
Fabriekscommissies in Nederland en Engeland door Mr. Ir. A. W. Quint	426
Aanteekeningen	
Een economisch-statistisch onderzoek naar de chemische industrie in Nederland	428
Publicatie no. 37 van het Nederlandsch Economisch Instituut	429
Statistieken	
Stand van 's Rijks kas — De Nederlandsche Bank	429

GELD- EN KAPITAALMARKT.

Op de geldmarkt bleven de omzetten betrekkelijk gering, aangezien, zooals de vorige week gememoreerd, de groote banken zich van den handel in schatkistpapier onthouden. De tarieven blijven vrijwel onveranderd; tot 6 maanden niet boven de agentsprijzen, voor langere termijnen, behoudens jaarspapier, boven agentsprijzen.

De obligatiemarkt was stil, zoowel wat betreft de omzetten, als wat koersbeweging aangaat. Fluctuaties van teekenis kwamen niet voor. Het meest opvallend was nog de koersdaling der 2½ % integralen. Sedert in Mei jl. dit fonds een noteering van 85½ haalde, is er een daling ingetreden met rond 5 punten, terwijl in diezelfde periode de gestaffelde leening en de 3 % Nederland 1937 per saldo beide onveranderd zijn gebleven. De marge tusschen de integralen en de beide genoemde leeningen, die in Mei inderdaad abnormaal klein was, is thans grooter geworden dan meestentijds het geval placht te zijn.

In de koersdaling van de 3 % Grootboekinschrijvingen, die, sedert de heropening van de afgifte in Maart jl., 11 punten belooft, is stilstand ingetreden. Op het huidige koerspeil is het rendement van deze „oude schuld" vrijwel gelijk aan dat van de oorlogsleeningen.

De aandelenmarkt was over het algemeen verdeeld, van een bepaalde tendens kan niet worden gesproken. Voor verscheidene fondsen, die niet meer op stopkoers staan, is de markt uitermate dun, zoodat reeds een weinig omvangrijke post vraag of aanbod den koers zeer belangrijk kan doen stijgen of dalen. Opvallend was de vaste houding van verscheidene certificaten van Amerikaansche aandelen, speciaal de leidende fondsen, waarvan bijv. Anaconda's stegen met 20 % effectief. Overigens is ook voor deze fondsen sprake van een dunne markt. Soms kan zelfs gering aanbod zeer moeilijk worden ondergebracht.

DE EMISSIEMARKT GEDURENDE HET EERSTE SEMESTER 1944.

Ofschoon op het oogenblik, dat wij dit overzicht schrijven, de stemming op de aandelenmarkt, vergeleken met enkele weken geleden, radicaal is gewijzigd, lijkt het niettemin dienstig een terugblik te werpen op de achterliggende zes maanden en enkele beschouwingen te wijden aan de bedrijvigheid, die met name op emissiegebied gedurende het eerste semester 1944 is ten toon gespreid. Het behoeft wel nauwelijks betoog, dat deze bedrijvigheid ver ten achter is gebleven bij hetgeen de jaren, onmiddellijk volgend op den eersten wereldoorlog, dan wel in het tijdvak 1928/29, op emissiegebied te zien hebben gegeven, maar dit neemt niet weg, dat, vergeleken met de jaren na 1938, de eerste zes maanden van het loopende jaar aanzienlijk grootere levendigheid hebben gebracht. Werden bijv. in het tijdvak 1938/43 resp. nominaal f 23, 16, 2, 13, 9 en 11 miljoen per jaar aan aandelen geëmitteerd, het eerste halfjaar 1944 bracht een totaal van f 12,5 miljoen.

Een nadere beschouwing der emittierende ondernemingen (zie tabel I)¹⁾, doet zien, dat, ofschoon ook enkele groote concerns van de bestaande geldruimte en willige stemming op de aandelenmarkt gebruik hebben gemaakt om nieuwe middelen aan te trekken, het merendeel der emissies kleinere ondernemingen geldt, die voor het eerst sedert vele jaren in de gelegenheid zijn een beroep op de geldmarkt te doen. Volledigheidshalve zij gereleveerd, dat in enkele gevallen de emissies mede dienden om de bestaande kapitalisatie te wijzigen. Gedurende het eerste halfjaar 1944 vonden overigens, in tegenstelling met voorafgaande jaren, geen aandelenemissies plaats met de bedoeling uitstaande obligaties in gewone aandelen te converteren. Het tegendeel is veeleer het geval. Zoals uit tabel I blijkt, gingen De Muinck Keizer, Willem Smit & Co's Transformatorenfabriek, de Koninklijke Nederlandsche Papierfabriek, over tot obligatie-emissies, zij het, dat eerstgenoemd bedrijf, naast een obligatieleening van f 1 miljoen, tevens f 829.000 aan aandelen emitteerde. Het trekt voor het overige de aandacht, dat de Koninklijke Nederlandsche Papierfabriek de 4% obligatieleening, groot f 750.000, welke zij in October 1937 aanging, in Mei 1941 in gewone aandelen converteerde door de uitgifte van f 825.000 aandelen. Uit welken hoofde de onderneming ditmaal wederom een obligatieleening tot een zoo aanzienlijk bedrag met de daaruit voortvloeiende verplichtingen uit hoofde van aflossingen en rente heeft aangegaan en niet de voorkeur heeft gegeven aan een uitgifte van gewone aandelen, is niet zonder meer duidelijk. Tegenover fiscale voordeelen, verbonden aan obligaties, staat het risico — de ervaring, in het verleden door conjunctuurgevoelige bedrijven met obligatieleeningen opgedaan, heeft zulks bij herhaling gedemonstreerd —, dat bij kentering van het getij de rentebetaling en de amortisatieverplichting lasten met zich brengen, welke de ondernemingen niet of slechts moeizaam kunnen opbrengen. In tegenstelling tot deze hernieuwde aantrekkings van vreemd geld, staan de emissies van de Emballagefabrieken en Houthandel, Allan & Co., Beynes etc., die in den loop der achterliggende jaren plaatsvonden met het doel tot aflossing der uitstaande obligatieleeningen over te gaan en de vreemde middelen door aandelen te vervangen.

Wanneer wij de verschillende prospectussen nagaan, blijkt, dat merendeels de uitgifte van nieuwe aandelen gemotiveerd werd met de wenschelijkheid in financieel opzicht paraat te zijn voor de na den oorlog te verwachten opleving. In hoever, in verschillende gevallen, tevens de overweging heeft gegolden, dat, na terugkeer van meer normale verhoudingen, de kapitaalmarkt wellicht minder vlot de noodig geachte middelen ter beschikking zal stellen, blijve in het midden.

¹⁾ Gegevens ontleend aan het „Financieele Dagblad“.

Het streven naar financieele paraatheid, teneinde aan alle eischen, welke een volledige bezetting van het bedrijf zal stellen, te kunnen voldoen, is volkomen begrijpelijk. Evenzeer begrijpelijk is het, dat men gebruik maakt van een gunstig getij om de emissies te introduceren.

Toch rijzen ten aanzien van een aantal der jongste emissies bedenkingen, waarbij wij een oogenblik willen stilstaan. Ondernemingen, welke in het verleden getoond hebben het daarin geïnvesteerde kapitaal rendabel te kunnen maken en over een zoodanige winstcapaciteit te beschikken, dat zij haar financieelen weerstand tevens voldoende konden versterken om het hoofd te bieden aan een periode van neergang, handelen verstandig, indien zij thans reeds die maatregelen nemen, welke haar na den oorlog in staat zullen stellen hare bedrijvigheid in vollen omvang te hervatten. Zulks ondanks de onzekerheid, welke ten aanzien der toekomstige economische ontwikkeling op dit oogenblik nog bestaat. Haar ervaring en mede op grond dier ervaring bereikte resultaten, óók in moeilijke tijden, wettigen vertrouwen in de toekomst, hoe onoverzichtelijk deze ook moge zijn. Anders is het, wanneer ondernemingen, welker verleden allerminst smetteloos is, van een tijdelijk willige geldmarkt profiteeren om middelen aan te trekken, welker rentabiliteit niet zeker is. Verwachtingen, zooals in verschillende prospectussen tot uitdrukking gebracht, dat na den oorlog „ongetwijfeld“ een levendige vraag naar bepaalde artikelen, welke in deze jaren gereedelijk afzet vinden, zal bestaan, dat vooroorlogische agenturen in de toekomst wederom lucratief zullen blijken, dat uitbreiding van bestaande installaties noodzakelijk is om aan de te verwachten opleving te voldoen en soortgelijke op het veelkleurig stramien der toekomst geborduurde rooskleurige tafereelen, kunnen inderdaad verwezenlijkt worden, maar zijn in wezen niet anders dan een blanco-wissel op een volstrekt onzekere toekomst. Het zou ons te ver voeren en valt ook buiten het bestek van onze beschouwing, indien wij het verleden der verschillende emittierende „juniores“ tot in bijzonderheden zouden nagaan. Wij volstaan met eraan te herinneren, dat in een aantal gevallen zéér ingrijpende reorganisaties, waarbij aandeelhouders de waarde van hun bezit met de helft of meer zouden verminderen — om niet te spreken van die reorganisaties, waarbij het geheele kapitaal ter dekking van geleden verliezen moest worden afgeboekt —, noodzakelijk zijn gebleken. Dit impliceert natuurlijk allerminst, dat hiermede tevens het bewijs zou zijn geleverd, dat onder gewijzigde financieele verhoudingen en bij een doeltreffende reorganisatie van het bedrijf zelf, evenmin gunstige resultaten kunnen worden bereikt. Ook in dit opzicht leert de ervaring anders. Maar wanneer bepaalde ondernemingen tot aan het uitbreken van den oorlog slechts een moeitevol bestaan leidden en uitsluitend dank zij de abnormale verhoudingen gedurende de achterliggende oorlogsjaren winstgevend hebben kunnen werken, is eenige reserve bij de beoordeeling der toekomstige rentabiliteit alleszins gewenscht. Bovendien — en ook deze factor is allerminst van beteekenis ontbloomt — stuit het thans ook maar eenigermate rendabel maken van surplusmiddelen op groote moeilijkheden. Houdt men rekening met de retributies, die over de nieuwe in den vorm van aandelen aangetrokken middelen verschuldigd zijn, dan is het nettorendement voorshands uiterst gering. Nog eens, dit alles speelt een minder belangrijke rol, indien men vrij concrete aanwijzingen heeft voor de toekomstige ontwikkeling der onderneming en op grond der ervaring in het verleden redelijkerwijze kan aannemen, dat ook de nieuwe middelen tot de in de toekomst te behalen winsten zullen bijdragen. Ontbreekt iedere aanwijzing en laat men zich uitsluitend leiden door „toekomstverwachtingen“ en den wensch om paraat te zijn, dan is het risico, dat de kapitaalsuitbreiding een tegenovergesteld effect zal hebben, nl. de rentabiliteitsmogelijkheden in min of meer ernstige mate zal aantasten, aller-

TABEL I.

NAAM DER ONDERNEMING	AANDEELEN	OBLIGATIES
Kunstzijdespinnerij Nijma	f 1.650.000	—
N.V. Houthandel v/h van Wessem & Co.	200.000	—
N.V. Visscherij Maatschappij Kennemerland	147.500	—
N.V. Vereenigde Chemische Fabrieken	2.000.000	—
N.V. Internationale Gewapend Betonbouw	400.000	—
N.V. Ned. Fabr. van Verduurzaamde Levensmiddelen v/h W. Hoogenstraaten & Co.	140.000	—
N.V. Emballagefabrieken & Houthandel	900.000	—
N.V. Friesland—Holland Bank	100.000	—
N.V. L. Zélander's Electrotechn. & Techn. Handelsvennootschap	250.000	—
N.V. Handelmaatschappij R. S. Stokvis & Zn.	1.200.000	—
Simons' Emballagefabriek & Houthandel N.V.	480.000	—
N.V. A. N. de Lint's Industrie- & Handelmaatschappij	122.500	1)
C. V. Tieleman & Dros	660.000	—
N.V. Ver. Hollandsche Sigarenfabrieken	500.000	emissie-
N.V. Vlissingche Mineraleolie- & Asphaltaffinaderij	500.000	koers
Ned. Staalafabriek v/h J. M. de Muinck Keizer	829.000	f-1.000.000 (100)
N.V. Het Nederlandsche Veem	324.000	—
N.V. Ned. Instrumenten- & Electr. Apparatenfabriek „NIEAF“	124.000	—
Willem Smit & Co's Transformatorfabriek	—	500.000 (101)
Kon. Nederlandsche Papierfabriek N.V.	—	1.000.000 (101)
N.V. De Arnhemse Stoomseepelling Mij.	255.000	—
Roupe v. d. Voort's Industrie- & Metaalmaatschappij N.V.	375.000	—
G. H. Bührmann's Papiergroothandel N.V.	1.000.000	—
Zwaardemaker's Handel & Industrie N.V.	350.000	—
	f 12.507.000	f 2.500.000

1) 132 aandelen ad f 250 werden ter verwisseling van amortisatiebewijzen beschikbaar gesteld.

minst denkbeeldig.

De in tabel II ²⁾ vermelde koersen vóór en na Mei 1940, stopkoersen, alsmede de over de betreffende boekjaren uitgekeerde dividenden illustreeren het betoogde. Wij wijzen er op, dat in verschillende gevallen de emissies het aanvragen eener officieele notering der aandelen, die derhalve tot dusverre niet ter beurze werden verhandeld, hebben mogelijk gemaakt. Voorzover doelijk zijn koersen en dividenden der emitteerende ondernemingen in tabel II opgenomen. Tevens hebben wij aan deze tabel ter vergelijking toegevoegd een overzicht der emissie-koersen. Welhaast zonder uitzondering immers werd een agio bedongen, dat — en wij maken wederom uitdrukkelijk een uitzondering ten aanzien van die concerns, welke op een gunstig verleden kunnen bogen — veeleer door de tot voor kort door het publiek betoonde voorkeur voor aandelen dan door rentabiliteit in verleden en heden verklaring en rechtvaardiging vindt. Behoudens enkele uitzonderingen toch, toonden de winsten over het afgelopen boekjaar een sterke daling; zelfs werden in sommige gevallen bedrijfsverliezen geleden. Dit is een tweede bedenking tegen een aantal der gedurende het voorgaande semester gehouden emissies. Men kan zich moeilijk onttrekken aan den indruk, dat de gebruikelijke normen bij het vaststellen van den koers van uitgifte niet steeds in acht zijn genomen.

Indien onverhoopt in de toekomst mocht blijken, dat men in bepaalde gevallen de „mogelijkheden“ inderdaad overschat heeft en de gang van zaken minder gunstig is, dan men meende te mogen verwachten, zullen, zooals vanzelf spreekt, de betrokken ondernemingen, mitsgaders haar aandeelhouders, de hierboven geschetste gevolgen eener over-, t.w. te ruime, kapitalisatie ondervinden. Voorzover de winsten voldoende zijn om een redelijk rendement op het oorspronkelijk kapitaal — dus vóór de jongste emissies — te waarborgen, kunnen de nadeelige

gevolgen eventueel zonder groote klerscheuren, t.w. door terugbetaling op het door de jongste emissies verhoogde aandeelenkapitaal, worden opgeheven. Ernstiger ware het, indien de ontwikkeling na den oorlog een zoodanige zou zijn, dat min of meer gevoelige exploitatieverliezen het in de onderneming geïnvesteerde kapitaal zouden aantasten. Een zoodanige gang van zaken immers zou zeer wel oorzaak kunnen zijn dat anderen, die alsdan op goede gronden een beroep op de kapitaalmarkt zouden doen, een minster gunstig onthaal vonden. Daar na den oorlog ongetwijfeld hooge eischen aan de kapitaalmarkt zullen worden gesteld, is het van de allergegrootste betekenis, dat die ondernemingen, van welke alsdan zal blijken, dat zij winstgevend kunnen werken, mits over het benoedigde bedrijfskapitaal kan worden beschikt, in staat zullen zijn de vereischte middelen aan te trekken. Het ware in hooge mate te betreuren, indien op grond van minder gunstige ervaringen met de in oorlogstijd gehouden kapitaalsuitgiften, het publiek, juist wanneer de steun der kapitaalmarkt niet kan worden ontbeerd, terughoudendheid zou betrachten.

Dat voor ons bankbedrijf ook op dit terrein een verantwoordelijke taak is weggelegd, behoeft geen betoog. De banken toch kunnen zich, beter dan zulks extern mogelijk is, een oordeel vormen over mérites en mogelijkheden der ondernemingen, die mede tot hare cliëntèle behoorenen die een beroep op de kapitaalmarkt willen doen. Zij zullen dan ook, nu de toekomst zoozeer in nevelen gehuld is, meer dan ooit selectief te werk moeten gaan, teneinde zoowel hare cliënten als het belegend publiek voor toekomstige decepties te behoeden.

Mede van het bankbedrijf, dat zulk een gewichtige rol zal hebben te vervullen in het bedrijfsleven na den oorlog, zal in dit opzicht leiding kunnen en moeten uitgaan, wil de wederopbouw van zooveel, dat verloren ging, t. z. t. slagen en Nederland's handel en industrie de plaats herwinnen, die zij zich vóór den oorlog hebben weten te overen.

C. VERMEY.

TABEL II.

NAAM DER ONDERNEMING	KOERSEN GEWONE AANDEELEN										DIVIDENDEN						
	30/4/37	30/4/38	30/4/40	29/4/41	30/12/41	29/12/42	28/12/43	2/7/44 of laatste notering	Emissie- koers	Stopkoers	1936	1937	1939	1940	1941	1942	1943
Kunstzijdespinnerij „Nijma“	145	127	110 ⁺	255	256	237	276	230	GL	150	250	0	7	7	11	7	6
Vereen. Chem. Fabrieken	48	80	73	122	136	135 ⁺	170	140		140	170	0	5	5	5	5 ⁺	0
Int. Gewapend Betonbouw	68 ⁺	37	45 ⁺	174	185	182	216	198		152 ⁺	210	0	0	0	12	6	4
Emballagefabr. & Houthandel	30 ⁺	13 ⁺	12 ⁺	93 ⁺	128	165	176	149		140	170	0	0	0	6	0	6
Zélander's Handelsvenn.	61	58 ⁺	20	85	98	117	137 ⁺	132	GB	110	135	0	0	0	5	5	2 ⁺
Handelmij. R. S. Stokvis & Zn.	—	118	86	156	186	177	206	174	GL	165	206	—	0	7	12	6	4
De Lint's Ind. & Handel Mij.	19	12 ⁺	55	127	129	125	170	163	GB	125	164	0	0	3	5	5	4
Vereen. Holl. Sigarenfabr.	82	40	44	98	118	91	121	120	S	108	120	0	3 ⁺	0	4	7	6
De Muinck Keizer	32 ⁺	92	138 ⁺	178	226	175	224	180		140	212	0	0	8	8	10	6,4
Het Nederlandsche Veem	37 ⁺	15	21 ⁺	122 ⁺	174	165	175	170	B	155	170	0	0	0	7	6	6

¹⁾ Gegevens ontleend aan het „Financieele Dagblad“ en aan de „Prijscourant van de Vereeniging voor den Effectenhandel“.

RANDGEMEENTEN.

In den groei van een stad treden twee bewegingen op. Ten eerste een groeibeweging naar buiten, doordat de omvang van een stad aan voortdurende uitbreiding onderhevig kan zijn door toeneming van het bevolkingsaantal. Ten tweede een groeibeweging naar binnen, waarbij het reeds bestaande stadslichaam allerlei veranderingen ondergaat, door de groeivoging van functieverandering der deelen.

Daar de groeibeweging naar buiten ontstaan verschillende loten of stekken.

Dr. Roegholt onderscheidt in zijn boek over „Het stadsgewest” een viertal van zulke uitgroeisels: voorsteden, fabrieksdorpen, in- en satellietsteden ¹⁾. Kenmerk van de voorstad is niet allereerst de afstand tot de groote stad, maar „dat zij een onvolkomen economisch organisme oplevert, dat zij voor haar bestaan van de stad afhankelijk is en zij op de stad teert” ²⁾. Technisch en economisch teren zij op het lichaam der stad. Bij Den Haag, Breda, Enschede en Haarlem o.a. komen dergelijke voorsteden voor.

Fabriekssteden, zooals het Delftsche Agneta-park van J. C. van Marken en 't Lansink van Stork te Hengelo, doen de woon- en arbeidsgelegenheid samenvallen. Zij vormen wel eenigermate een economische eenheid, maar hebben anderzijds weer veel gemeen met echte voorsteden ³⁾.

Satellietsteden vormen een afgeronde maatschappelijke eenheid met eigen huishouding, eigen industrie en eigen bevolking. Toch zijn zij in één of ander opzicht afhankelijk van een groote stad, hebben in elk geval gemeenschappelijke belangen met die groote stad ⁴⁾. Van welken aard die band is, vermeldt Roegholt niet. Schiedam en Pernis bij Rotterdam, Hilversum bij Amsterdam zouden tot deze categorie van vestigingen kunnen behooren.

Tuin- en woonwijken, die van een groote stad, zijn meer woon- dan werkplaatsen, hebben een meestal welgestelde of vermogende bevolking en kenmerken zich door een ruime bebouwing in landelijke omgeving. Bithoven, Baarn, Bussum en Bosch en Duin bij Huis ter Heide worden tot deze categorie gerekend ⁵⁾.

Moeten wij van de plaatsen Bloemendaal en Heemstede, die tegen Haarlem aangegroeid liggen, de kwaliteit bepalen, dan staat vast, dat het in elk geval geen fabriekssteden of satellietsteden zijn. Van voorsteden, zoowel als van tuinsteden hebben zij veel weg.

In de publicatie van de Openbare werken van Haarlem: „De sociaal-economische structuur van Haarlem en omgeving” ⁶⁾, welke ons tot deze beschouwing aanleiding gaf, wordt de meer algemeene benaming „randgemeente” gebruikt. „Heemstede is een echte randgemeente. Bloemendaal echter kan beter op den naam villawijk van Haarlem aanspraak maken”, zoo staat er ⁷⁾. Elders wordt opgemerkt, dat Heemstede „zich ontwikkeld heeft tot een typische randgemeente van Haarlem met een uitgesproken karakter als woonplaats voor den goeiden middenstand”. „Deze gemeente wordt steeds meer een buitenwijk van Haarlem”. Van Bloemendaal geldt hetzelfde: „Bloemendaal heeft reeds geheel het karakter gekregen van buitenwijk van Haarlem” ⁸⁾. Op weer anderé plaatsen wordt gesproken van „typische grootstadsrandgemeenten”, van „Haarlemsche villawijk” of „buitenwijk van Haarlem” ⁹⁾. En het voorstel volgt dan ook om deze randgemeenten bij

de stad, waarmede zij op allerlei wijzen verbonden zijn, te annexeren om zodoende weer een volkomen harmonisch geheel te krijgen ¹⁰⁾.

Het ontstaan van randgemeenten.

Het ontstaan van randgemeenten kan op verschillende wijze geschied zijn. Burgess ziet de expansie, d.w.z. de poging om een grooter gebied te beslaan, als een fysieke groei, als een proces, dat aan bepaalde wetmatigheid onderworpen is. Concentrisch groeien om elkaar heen een kern en verschillende zônes. De kern omvat het echte zakencentrum, de city. De tweede zône, die herbergt de zaken en de kleine handwerksbedrijven, de manufactuur. De derde zône vormt de woonplaats voor de arbeiders uit de tweede zône, die vlak bij hun werk willen wonen. De vierde zône is de woonwijk voor de beter-gesitueerden met appartementen, ééngesinshuizen en flats, terwijl daaromheen als vijfde zône de „suburbs”, de satellietsteden, zouden komen op 30 à 60 minuten afstand van het centrum ¹¹⁾. Ziet men bij Haarlem een indeeling in vijf zônes, naar gelang het al of niet wenschelijke van industrievestiging, dan is er naast overeenkomst toch meer verschil. Of de schrijver van de studie over Haarlem het voorbeeld van Burgess voor oogen heeft gehad, blijkt nergens. In de literatuurlijst ontbreekt het werk van Park en Burgess geheel.

Bij het ontstaan van „randgemeenten” — d.w.z. letterlijk: gemeenten aan den rand der stedelijke bebouwing — kunnen zich verschillende gevallen voordoen.

Wie den groei der oude steden bestudeert, leest herhaaldelijk van uitlegging der steden. Eerst groeit de stad geheel vast in de haar omringende versterkingen en fortificaties. Wordt de omknelling te benauwd, dan worden de muren verder naar buiten verlegd en is er gelegenheid tot expansie binnen de nieuwe muren. Gaat de groei van zulk een stad door de één of andere oorzaak niet zoo ver als men verondersteld had, dan blijven er tusschen de muren en de bebouwing open plekken over, zooals men bij Brugge duidelijk kan constateeren. Bij zulk een groei ontstaan geen randgemeenten, maar hoogstens buitenwijken. In alle opzichten zijn de buitenwijken een onderdeel van het stadsorganisme. Er zijn geen gemeentelijke zelfstandigheid, geen eigen verzorgende gemeentendiensten, geen verzorgende winkelstand, behalve dan voor de meest dagelijkse levensbehoeften, geen eigen economisch bestaan enz. Wanneer nu voor Bloemendaal de term „buitenwijk” gebruikt wordt, dan is de begrenzing van den term wel zeer ruim genomen.

Het geval kan zich vervolgens voordoen, dat de stad binnen de getrokken grenzen geheel wordt volgebouwd en daarmee met haar bebouwing het territorium van een aangrenzende gemeente bereikt. In de meeste gevallen zal van deze buurgemeente de bebouwingkern meer centraal gelegen zijn, zoodat tusschen het volgegroeide stadsgebied en de volgende vestigingskern een open ruimte over blijft. In die ruimte zal op den duur, bij voortdurenden groei der stad, bebouwing volgen. De stad groeit uit haar keurslijf. Hetzij, dat de bebouwing van het terrein der buurgemeente geschiedt van de stad uit, hetzij, dat de bouw wordt geleid door instanties uit de aangrenzende gemeente, in beide gevallen is de groei een zeer natuurlijke. New-York en Chicago zijn zoo natuurlijk uitgegroeid over hun grenzen heen. Burgess meent zelfs, dat er 30 à 40 van zulke aggregaties van stadsbewoners zijn in de V.S., die elk meer dan één millioen menschen tellen.

Geheel anders wordt het geval, als de stad haar eigen territorium nog niet geheel gebruikt heeft en desondanks op éénigen afstand, maar aan den rand van het gemeentelijke territorium nieuwe woonkernen ontstaan, hetzij op

¹⁾ Dr. M. J. W. Roegholt, „Het stadsgewest”. Een studie over den trek naar de steden en zijn gemeentelijk-economische gevolgen. Wassenaar 1925. Diss.

²⁾ a.w. blz. 199.

³⁾ a.w. blz. 202—207.

⁴⁾ a.w. blz. 218—220.

⁵⁾ a.w. blz. 207—216.

⁶⁾ „De Toorts”, Heemstede 1943. Geschreven door Ir. F. Ottevangers.

⁷⁾ a.w. blz. 83.

⁸⁾ a.w. blz. 104.

⁹⁾ a.w. o.a. blz. 32 en 153.

¹⁰⁾ a.w. blz. 269.

¹¹⁾ Ernest W. Burgess, „The growth of the city: an introduction to a research project”, in Park and Burgess: „The City”, Chicago 1925, blz. 50.

het eigen gebied; hetzij op dat der aangrenzende gemeente. Van het eerste zijn Oostzaan en Betondorp bij Amsterdam voorbeelden, van het tweede Randwijk en Elsrijk in de gemeente Nieuwer-Amstel en Badhoevedorp in de gemeente Haarlemmermeer. Bij Oostzaan en Betondorp ging de actie van de gemeente Amsterdam zelf uit — de bouw geschiedde immers planmatig op haar eigen gebied —; bij Randwijk en Elsrijk had men te maken met de activiteit van particuliere bouwers, die in de buurgemeente Nieuwer-Amstel goedkoop meenden te kunnen bouwen en daar situaties aantreffen, die aantrekkelijk waren voor de stadsmenschen. Nieuwer-Amstel, dat een belangrijke groep van betere middenstanders aantrok door dezen bouw van ééngesinshuizen en daardoor een gunstige financiële positie verkreeg, werkte de bouwers zeker niet tegen.

Bij Badhoevedorp lag de situatie eenigszins anders, gelijk ik in een artikel over „De migratie naar een randgemeente: Badhoevedorp” (in *Mensch en Maatschappij*¹²⁾), heb beschreven. Daar was een geleide bebouwing door een tweetal maatschappijen, die na den wereldoorlog van 1914—1918 deden, wat later de Overheid in vele gevallen op zich nam. De aangrenzende gemeente deed weinig of niets ter bevordering van den aanleg. De komst van meer eischende inwoners op het gebied van bestrating, verlichting, rioleering enz. werd als niet geheel voordeelig beschouwd.

De relaties tusschen Haarlem, Heemstede en Bloemendaal.

Hoe de groei ook in concreto geweest moge zijn, er bestaan tusschen de „randgemeenten” en de stad, waartoe zij zich het meest aangetrokken gevoelen, bepaalde relaties. Welke die relaties zijn voor Heemstede en Bloemendaal, geeft de genoemde Haarlemsche studie aan.

Haarlem heet woon- en werkstad en heeft daarmede een harmonische structuur. Echter is Haarlem uitsluitend woonstad voor een groot aantal personen uit de bouwbedrijven, wier werkzaamheden zich bevonden op het terrein der „randgemeenten”, waar de bouwactiviteit groot was. Daarnaast heet Haarlem ook het groote arbeidersreservoir, waaruit ook de Velsensche bedrijven naar behoefte kunnen putten.

Wat de migratie aangaat, blijken de „randgemeenten” een sterk zuigende werking uit te oefenen. Twee conclusies, waartoe Ir. Ottevangers komt, zijn: vestigingen van hieden met hoogere inkomens gaan aan Haarlem grootendeels voorbij en er vindt vertrek van hoogere inkomens naar de randgemeenten plaats. „De bloei der randgemeenten, het bleek uit het onderzoek van de structuur der bevolking naar het inkomen en vermogen duidelijk, gaat voor een belangrijk gedeelte ten koste van Haarlem. De eertijds gunstige plaats, welke Haarlem onder de aantrekkelijke woongemeenten had, heeft Haarlem bijna geheel aan zijn parasiteerende randgemeenten moeten afstaan”. Uit de afnemende beteekenis van de beroepsgroepen Huiselijke diensten en Maatschappelijke diensten in Haarlem wordt geconcludeerd, dat de randgemeenten een deel van de stedelijke functie der kerngemeente overnamen. De lage concentratiegetallen voor de bedrijfsklassen Kleding en Reiniging en Bereiding van Voedings- en Genotmiddelen voor de Haarlem omringende randgemeenten, wijzen erop, dat de randgemeenten voor hun verzorging voor een groot deel op Haarlem zijn aangewezen. Ditzelfde blijkt uit het groote aantal inwoners per winkel in Bloemendaal en Heemstede, resp. 119 en 65 per winkel, tegen 49 in Nederland en 41 in Haarlem. Nemen we Haarlem, Bloemendaal en Heemstede samen, dan komen we op 45 inwoners per winkel. Hier blijkt, dat „ten opzichte van het distributie-apparaat Heemstede en Bloemendaal geen zelfstandige gemeenten zijn, maar randgemeenten, welke gedeeltelijk of geheel het karakter van buitenwijk van Haarlem gekregen hebben”. De relatie tusschen de Haarlemsche

bouwbedrijven en het bouwen in de randgemeenten werd reeds gememoreerd¹³⁾.

Zijn de genoemde relaties van beteekenis, er is echter meer, dat in dit werk over Haarlem niet wordt vermeld. Allereerst zouden we gaarne een nadere bevestiging willen hebben van den beweerdten uittocht van welgestelde Haarlemmers naar Heemstede en Bloemendaal. Zien we, dat gedurende de jaren 1930 t/m 1940 elk jaar tusschen zeven- en negenduizend menschen Haarlem verlieten en dat naar Heemstede daarvan trokken 500—678 en naar Bloemendaal 500—773 per jaar, dan zegt de verhouding der cijfers toch ook wel iets. Zijn Bloemendaal en Heemstede wel zoo sterk demografisch op Haarlem georiënteerd, als men wil doen voorkomen?

Toen Dr. Delfgaauw indertijd het forenzenwezen in Nederland bestudeerde, zag hij Groot-Amsterdam ten nauwste met vier streken verbonden, t.w. Amsterdam-West, de Zaanstreek, het Gooi en Amsterdam-Zuid (zonder het Gooi). Amsterdam-West omvatte dan Haarlem, Bloemendaal, Heemstede, Zandvoort, Velsen en de Haarlemmermeer. Amsterdam bleek werkgemeente te zijn ten opzichte van Haarlem. Haarlem leverde 1.963 werkforenzen naar Amsterdam, terwijl 262 in omgekeerde richting gingen in 1927/1928. Bloemendaal en Zandvoort bleken meer forenzen aan Amsterdam dan aan Haarlem te leveren. Heemstede meer aan Haarlem. Voor Haarlem bleken Velsen, Bloemendaal en Haarlemmerliede werkgemeenten te zijn, Zandvoort en Heemstede woongemeenten¹⁴⁾.

Uit het vorenstaande valt eenige twijfel af te leiden over het feit, dat de bevolking van de randgemeenten, zoals Bloemendaal, speciaal uit Haarlem afkomstig zou zijn. Het is mogelijk, dat in een vroeger door de gemeente Haarlem opgezette studie over „De bevolkingsbeweging van Haarlem en omgeving” (1936) op deze zaken nader is ingegaan; doch het feit, dat laatstgenoemd rapport niet in den handel is, maakt controle onmogelijk. In elk geval zou vermelding van de uitkomsten van een migratie-onderzoek, zoo dit had plaatsgevonden, zeer gewenscht zijn geweest. Hoewel een klacht, dat migratiegegevens wel in Utrecht, niet in Haarlem ter beschikking zijn, doet vermoeden, dat ook in vermeld rapport de nadere gegevens ontbreken. Is het werk in Haarlem te omvangrijk, dan zou op de secretarie der verschillende randgemeenten ongetwijfeld nagegaan kunnen worden, waar de immigranten vandaan kwamen. Daarbij zou omtrent hun wijze van migreeren — per gezin of per individu —, de grootte der gezinnen, hun geografische afkomst, waaruit naar de stadswijken wel iets omtrent hun financiële capaciteiten kan worden afgeleid, veel wetenswaardigs te voorschijn kunnen komen.

De sterke concentratie van de studie over de sociaal-economische structuur van Haarlem uitsluitend op genoemde stad, heeft tot gevolg, dat men de relatie der Haarlemsche randgemeenten met andere plaatsen dan Haarlem in het geheel niet heeft gezien. Dit komt wel heel sterk uit als voorgesteld wordt, o.a. ook de gemeenten Haarlemmerliede en Spaarnwoude te annexeren. De kaart op blz. 271 (no. 44) laat zien, dat dan Halfweg binnen het ressort van Haarlem zou komen te liggen. Wil men echter harmonische oplossingen krijgen, dan zal men eerst de relatie van Halfweg met de Haarlemmermeer en met Amsterdam na moeten gaan, om pas daarna te concluderen, bij welke der drie gemeenten Amsterdam, Haarlem of Haarlemmermeer Halfweg het best gevoegd zou kunnen worden. Waar komen de bewoners van Halfweg vandaan? Waar hebben zij hun beroep? Wat deed hen uit de vroegere gemeente(n) wegtrekken? Door welke nieuwe gemeentelijke verbinding is het voortbestaan van die kenmerken, waar-

¹³⁾ a.w. blz. 102, 255; blz. 49; blz. 39, 40, 254; blz. 86; blz. 100; blz. 148/9; blz. 153; blz. 190 en 261.

¹⁴⁾ Dr. G. Th. J. Delfgaauw, „De omvang van het forenzenwezen in Nederland”. Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw. Serie voor Stedebouw VII, 1932, blz. 61—63.

¹²⁾ „Mensch en Maatschappij”, 19e jrg., No. 5, blz. 257—281.

door Halfweg als wooncentrum geprefereerd werd, het best verzekerd? Waar doen de Halfwegse menschen hun inkoop en waar gaan de kinderen het meest ter school? Of vanwaar komen de meeste kinderen in Halfweg ter school? Met welke plaats hebben zij de innigste cultureele verbinding? Ziedaar een aantal vragen, die moeten worden beantwoord, voordat men tot nauwe relatie tusschen twee plaatsen concludeert en die ook beantwoord hadden moeten worden, voordat de plaatsen bij Haarlem tot „randgemeenten” of „buitenwijken” konden worden verklaard.

Cultureel en sociaal onderzoek.

De relatie van kernstad en randgemeente moge in de eerste plaats van demografischen en economischen aard zijn, er zijn toch ook nog andere bindingen, waarvan het bestaan nagegaan moet worden. Bloemendaal wordt parasitair genoemd ten opzichte van Haarlem. Zou men dit zeggen van Badhoevedorp ten opzichte van Amsterdam, dan is er veel waars in gelegen. Immers, voor het economisch, maar ook voor het cultureele leven moet die vestiging het hebben van Amsterdam. Of de meerderheid der Bloemendalers in Haarlem werkzaam is, kan betwijfeld worden, terwijl zij ook cultureel niet geheel afhankelijk van Haarlem zijn. Wat het onderwijs aangaat, kent Bloemendaal een groote zelfstandigheid. Het heeft eigen lagere-, maar ook Ulo-scholen en voor het M. en V. H. O. heeft het een eigen lyceum. Godsdienstig is Bloemendaal geheel los van Haarlem georganiseerd. Er zijn afzonderlijke gemeenten der onderscheiden kerken. Hoe het staat met het artistieke leven, de verzorging met concerten, toneelvoorstellingen, filmvertooningen e.d., wordt in de Haarlemsche studie niet vermeld. Wil men echter zulk een studie niet alleen noemen een onderzoek naar de economische structuur, maar speciaal naar de sociaal-economische structuur, dan mag heel het cultuurleven niet buiten het onderzoek blijven, gelijk thans is geschied.

Het is gewenscht, dat overgegaan wordt tot een scherpe afbakening van het begrip „randgemeente”. Daaraan kunnen misschien in de eerste plaats de stedenbouwkundigen medewerken, hoewel ook voor sociografen een taak in deze is weggelegd, als meer op de sociale zijde van het begrip wordt gelet.

M.i. is er tusschen „randgemeenten” en „buitenwijken” een belangrijk verschil, zoo niet kwalitatief, dan toch zeker kwantitatief. Randgemeenten kunnen voorsteden zijn in den zin van Roegholt. En ook dan kunnen zij een zelfstandig verleden hebben gehad of nimmer een eigen bestaan hebben gekend. Voor den aard der vestiging zal dit van integreerende beteekenis zijn en tevens de meer of minder gemakkelijke oplossing in het grootere stadsgeheel bepalen.

Buitenwijken of villawijken van een stad hebben nimmer een zelfstandig bestaan gekend. Zij zijn eenvoudig voortgekomen uit het grootstadsorganisme. Van een parasiteeren op de stadskern kan moeilijk gesproken worden. Hun bestaan en ontstaan is gevolg van de natuurlijk optredende differentiatie der stadsdeelen. Men kan in Amsterdam toch ook moeilijk beweren, dat de buurt achter het Concertgebouw of de Apollobuurt, waarvan de bewoners slechts de vervulling der dagelijksche behoeften in eigen omgeving kunnen bevredigen, maar die voor tal van aankopen naar de „stad” moeten gaan, randgemeenten van Amsterdam zijn, al zijn het zeker buiten- en villawijken. Ook in de wijze van bebouwing komt een duidelijk verschil met de vestigingen over den rand der gemeente uit.

Wordt hier dus eenerzijds gepleit voor een *scherpe begripsvorming*, waarbij onderscheid gemaakt moet worden tusschen de natuurlijke uitbreidingen van de stad, die uit haar groei voortvloeien en met haar in organisch en ruimtelijk verband staan, en de nederzettingen, die op vreemd grondgebied zijn ontstaan, een groote mate van zelfstan-

digheid hebben, maar in enkele opzichten inderdaad parasiteeren op de groote stad, anderzijds wordt gepleit voor een inderdaad *sociaal* onderzoek, wanneer men tot organische verbindingen der vestigingen wil komen. In het kader van dit sociale onderzoek zal aan het economische onderzoek een belangrijke, zoo niet de grootste, plaats moeten worden ingeruimd, maar aan de andere zijde van het alomvattende sociale leven zal eveneens de noodige aandacht gewijd moeten worden. Anders is het onderzoek niet *sociaal*-economisch. Bovendien zal het onderzoek sterk vergelijkend moeten zijn, wil men niet de kans op eenzijdigheid loopen.

Onder verwijzing naar een opmerking van Prof. Van Vuuren wordt in de Haarlemsche studie gezegd, dat „zoodra een plattelandsgemeente haar eigen karakter gaat vergeten door aan te bouwen tegen een stedelijke grens, een dergelijke gemeente zichzelf annexert”¹⁵⁾. In deze opmerking moge in haar algemeenheid een kern van waarheid schuilen, nadere aantooning, dat de gemeenten Bloemendaal en Heemstede plattelandsgemeenten waren en dat zij inderdaad (parasitair) tegen Haarlem aanbouwden, had niet achterwege mogen blijven, terwijl eindelijk nog aangetoond moet worden, dat een plaats haar karakter verliest door een andere wijze van bebouwing of vestiging daarvan.

Dr. W. SLEUMER Tzn.

¹⁵⁾ a.w. blz. 269.

FABRIEKSCOMMISSIES IN NEDERLAND EN ENGELAND.

In de debatten over bedrijfsorganisatie is in vroeger jaren herhaaldelijk de vraag aan de orde geweest, of organen voor den bedrijfstak dan wel voor de onderneming de voorkeur verdienen. Met name bij de behandeling van de Bedrijfsradenwet is deze controverse aan het licht getreden. In die wet is, zooals bekend, ook aan het ondernemingsorgaan een plaats ingeruimd door de bepaling, dat de bedrijfsraad het overleg tusschen werkgever en arbeiders in de afzonderlijke ondernemingen kan bevorderen door middel van een daartoe strekkend orgaan (art. 15, sub d). Over de practijk van het kernwezen en de gelukkige resultaten, daarmee hier te lande bereikt, is reeds voldoende bekend¹⁾.

De fabriekskernen.

De eerste kernen werden ingesteld door de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek (van Marken) en de Machinefabriek Stork. De taak der kern van Stork werd in 1883 omschreven als „te beraadslagen over vraagstukken, welke de zedelijke en de stoffelijke belangen van het personeel raken”. Deze kernen waren uitsluitend op *sociaal* terrein werkzaam. Hun arbeidsveld lag voornamelijk bij de zgn. secundaire arbeidsvoorwaarden, zooals bijv. regeling van den schafttijd, vaststelling van tariefloonen, indeeling der vacantiedagen, veiligheidsmaatregelen, e.d.

Met name in de metaalindustrie hebben de kernen ruime toepassing gevonden. In art. 19 van de regeling van arbeidsvoorwaarden voor dezen bedrijfstak is zelfs de instelling van een werkliedenvertegenwoordiging verplicht voorgeschreven. Zij wordt bij geheime stemming rechtstreeks door en uit de werklieden gekozen; haar taak wordt aangeduid als het bevorderen van de moreele en materiele belangen der arbeiders in alle fabrieksangelegenheden, alsmede van de veiligheid. Wij vinden tevens vermeld, dat de werkliedenvertegenwoordiging zoowel adviseerend als onderhandelend zal optreden.

¹⁾ Zie o.a. C. F. Stork en G. F. Evelein, „De practijk van het kernwezen”, voordracht voor de afdeling Technische Economie van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, 27 November 1926. B. Bölger, „Organisatorische verhoudingen tusschen werkgevers en arbeiders”, blz. 321.

De bemoeiingen der Philips-kern worden door Evelein ²⁾ als volgt omschreven:

1. Uitvoering der met de vakorganisaties overeengekomen (en in de arbeidsovereenkomst vastgelegde) arbeidsvoorwaarden;
2. uitvoering van het fabrieksreglement;
3. vaststelling van nadere regelingen, voortspruitende uit met de vakorganisaties overeengekomen arbeidsvoorwaarden;
4. uitvoering dezer nadere regelingen;
5. de uiterlijke omstandigheden, waaronder gearbeid wordt;
6. uitvoering en naleving der sociale wetten;
7. organisatie en beheer van personeelinstellingen en sociale voorzieningen;
8. ontslag;
9. technische verbeteringen.

Vermeldenswaard is nog, dat, blijkens het overzicht van het C.B.S. betreffende de C.A.O.en op 1 Juni 1940 (het laatste, waarin gegevens inzake fabriekscommissies vermeld zijn), voor plm. 70.000, zijnde 20%, der onder een C.A.O. vallende werknemers, bepalingen golden omtrent instelling dezer commissies, respectievelijk omtrent een zeker overleg in de onderneming tusschen personeelsvertegenwoordigers en de bedrijfsleiding. Met name betrof dit de steenkolenmijnen en de voedings- en genotmiddelenbedrijven.

De Memorie van Toelichting inzake de Bedrijfsradenwet liet zich ten aanzien van de ondernemingsraden eenigszins in mineur uit. In het advies van den Hoogen Raad van Arbeid wordt nog op enkele moeilijkheden gewezen, zoo bijv. de relatie tusschen ondernemingsraad en vakorganisaties; verder de omstandigheid, dat de verhouding tusschen den ondernemer en zijn arbeiders veel subtieler is dan die tusschen werkgevers- en werknemersorganisaties in den bedrijfstak. Al mogen deze bezwaren destijds gegolden hebben om de prioriteit van een wettelijke regeling der organen voor den bedrijfstak boven die voor de onderneming toe te lichten, toch moet de nuttige werking der kernen niet onderschat worden. Met alle waardeering voor de bedrijfsraden, zooals die op grond van de Bedrijfsradenwet zijn totstandgekomen, dient erkend te worden, dat met name in de industrie het instituut der (vrijwillig totstandgekomen) kernen vruchtbaarder is geweest dan dat der bedrijfsraden.

Een onderdeel van ons onderwerp wordt gevormd door de veiligheidscommissies, die beoogen overleg tot stand te brengen tusschen bedrijfsleiding en personeel inzake veiligheidsvraagstukken. Ook van deze organen komen in de practijk diverse goedgeslaagde voorbeelden voor. De wetgever heeft zelfs in de Veiligheidswet 1934 uitdrukkelijk voor deze commissies een plaats ingeruimd (art. 20). In het eerste lid wordt haar taak, die adviseerend genoemd wordt, omschreven als „bevordering van de veiligheid en voorkomen van schade aan de gezondheid bij en door den arbeid”. Hoewel in de eerste plaats aan organen der onderneming is gedacht, is toch de mogelijkheid van veiligheidscommissies voor een geheel bedrijfstak niet uitgesloten (in de Memorie van Toelichting wordt in dit verband het bouwbedrijf genoemd).

Bedoelde wetsbepaling, die zoowel de verplichte instelling als de erkenning van vrijwillig gevormde veiligheidscommissies voorziet, heeft tot nu toe geen toepassing gevonden. Hetzelfde geldt van het analoge art. 19 bis der Stuwadoorswet.

Fabriekscommissies in Engeland.

Met deze Nederlandsche instellingen als achtergrond, willen wij thans de fabriekscommissies bezien, zooals zij in den huidige oorlog in Engeland veelvuldig toepassing hebben gevonden. Een recent rapport van het Internationaal Arbeidsbureau verschaft hierover belangwekkende

gegevens ³⁾. Voorop zij gesteld, dat men hier te maken heeft met organen met overwegend *economische* doeleinden, te weten: verhooging van productie door beter gebruik van arbeidskrachten en materiaal, verbetering van productiemethoden e.d.

Dergelijke commissies waren ook reeds in den oorlog 1914—'18 totstandgekomen. In dit verband zij herinnerd aan het rapport van het in 1916 ingestelde „Whitley-committee”. Dit rapport voorzag de instelling van paritaire organen voor geheele bedrijfstakken, zoowel op regionale als op nationale basis en daarnaast die van fabriekscommissies.

Hoewel van een systematischen uitbouw dezer organen, als aanbevolen door het Whitley-rapport, weinig terecht is gekomen, zijn toch in den oorlog 1914—'18 en daarna tal van fabriekscommissies gevormd. Hier zij genoemd de overeenkomst te dien aanzien, afgesloten voor de constructiewerkplaatsen. Toch constateerde het Balfour-rapport in 1926 een teruggang in het aantal fabriekscommissies.

In den huidige oorlog zijn de fabriekscommissies weder in het centrum der belangstelling gekomen. Dit geldt vooral voor het jaar 1941 en de volgende jaren. De Regeering heeft de instelling ervan sterk gestimuleerd, met name voor de constructiewerkplaatsen, scheepswerven en steenkoolmijnen. Begin 1942 kwam een tweetal overeenkomsten met de vakverenigingen tot stand, onderscheidenlijk voor de fabrieken, die voor het „ministry of supply” werkten, alsmede voor de munitiefabrieken. De functies dezer organen worden in het model-reglement omschreven als „het regelmatig van gedachten wisselen tusschen bedrijfsleiding en arbeiders over maatregelen tot verhooging der productie, het verbeteren van het rendement en het doen van aanbevelingen daarover”. In de regeling voor de munitiefabrieken is nog speciaal vermeld, dat geen nieuwe organen zullen worden ingesteld in ondernemingen, waar, naar de meening der wederzijdsche organisaties, reeds een bevredigend overleg bestaat, terwijl de instelling evenmin verplicht is voor ondernemingen met minder dan 150 arbeiders.

Tenslotte werden alle onderwerpen, die behooren tot het normale overleg met de vakorganisaties, zooals loonen, uitdrukkelijk van de competentie der nieuwe commissies uitgesloten.

Het is belangwekkend hier een vergelijking te maken met het model-reglement, hetwelk in 1918 door het Engelsche Ministerie van Arbeid was aanbevolen. Daarin waren uitdrukkelijk als doeleinden der fabriekscommissie genoemd:

1. aan de werknemers een grotere belangstelling en verantwoordelijkheid bij te brengen voor de voorwaarden, waaronder hun werk wordt uitgevoerd;
2. te waken voor de naleving der C.A.O.;
3. wrijving en misverstand te voorkomen.

Bij de (niet-limitatieve) opsomming der onderwerpen, welke in de fabriekscommissie aan de orde zullen kunnen komen, vinden wij o.a. vermeld: indeeling van den werktijd; keuze van loonstelsel; vaststelling van accoordloonen; regeling van vacantie; behandelen van klachten; vakopleidingsvraagstukken; aanstellingsvoorwaarden der arbeiders; vraagstukken van hygiëne en veiligheid. Dit zijn alle typisch sociale kwesties; daarnaast komen ook erkele punten voor, die meer rechtstreeks de productie betreffen, zooals het doen van voorstellen tot verbetering van werkmethoden, alsmede het onderzoek naar omstandigheden, die de efficiency verminderen. De hier laatstelijk geschetste organen hadden dus overwegend een sociale taak. De in ons land aanwezige fabriekskernen zijn geheel op dit beginsel opgebouwd.

De taak van de „production committees” in den oorlog.

De nieuwe „production committees” vinden, zooals reeds werd opgemerkt, hun taak bij uitstek op het terrein

³⁾ „Joint Production Committees in Great Britain”, Montreal 1943.

²⁾ T.a.p. blz. 27. -

der opvoering van de productie. Hierbij spelen ook onderwerpen een rol, welke ten nauwste aansluiten bij de arbeidsvoorwaarden. Zoo bijv. de aanpassing der stukloonen, voorkomen van tijdverspilling, de opleiding van nieuwe arbeiders, in het bijzonder vrouwelijke, verbetering van vervoer in de fabriek e.d.

Een onderwerp, dat nog speciaal aan de commissies wordt toevertrouwd, is dat van het absenteïsme; men denke hier aan onnoodig thuisblijven, resp. te laat op het werk komen. Speciale gevallen zullen aan de fabriekscommissie ter behandeling worden voorgelegd. Met name op de scheepswerven is deze bemoeiing der fabriekscommissies duidelijk naar voren gekomen. Nauw in verband met deze taak staat de bemoeiing met ophouden vóór het einde van den werktijd, weigering om overwerk te verrichten, in het algemeen met een gedrag van de werknemers, waardoor een doelmatige productie belemmerd wordt.

Opvallend is, dat de commissies, ingesteld in het mijnbedrijf, juist met gevallen van absenteïsme geen bemoeiing hebben en hun geheele aandacht kunnen wijden aan het opvoeren der productie; in de praktijk zouden bezwaren bij arbeidersleden zijn gerezen om zich met individuele gevallen betreffende hun collega's te bemoeien. De mijncommissies hebben ook een taak bij het bepalen der productieprijzen, terwijl de directie periodiek in de commissies mededeeling doet omtrent den bedrijfstand, voorgenomen uitbreidingen e.d. Wekelijks ontvangt de commissie rapporten omtrent het aantal diensten, het aantal arbeiders en de productie per man en per dienst, zoowel boven- als ondergronds, en het is haar taak deze cijfers nauwlettend te bestudeeren. Hieruit blijkt dus wel de belangrijke rol, die aan de mijncommissies is toegedacht in verband met het stimuleeren der steenkoolproductie.

De grootte der commissies loopt uiteen; zoo vinden wij vermeld voor het bouwbedrijf 4 à 5 leden, voor den scheepsbouw maximaal 12 leden, kolenmijnen 8 à 10 leden. Telkens wordt een gelijk aantal vertegenwoordigers van directie(s) en van personeel gekozen. Slechts georganiseerde werknemers kunnen lid der commissie zijn, terwijl bovendien een bepaalde diensttijd vereischt is.

De instelling der commissies is vrijwillig, hoewel wij reeds zagen, dat de Regeering stimulerend optreedt. De vakverenigingen hebben tot nu toe tevergeefs aangedrongen op verplichte instelling. Wel zijn in diverse branches overeenkomsten totstandgekomen tusschen werkgevers- en werknemersorganisaties betreffende een modelreglement voor in te stellen commissies. Aldus werd het wantrouwen verminderd, dat men had te doen hetzij met verlengstukken van de onderneming, hetzij met een poging tot medezeggenschap. De vertegenwoordiging der technici heeft bijzondere moeilijkheden opgeleverd, vooral als zij niet georganiseerd zijn in vakverenigingen. De voorzitter der commissie wordt meestal aangewezen door de bedrijfsleiding; in de mijncommissie kent men echter 2 voorzitters, van weerszijden benoemd, die afwisselend optreden. Verder is de mogelijkheid voorzien, dat bij de behandeling van speciale onderwerpen, de commissies met bepaalde deskundigen kunnen worden aangevuld.

Een belangrijk punt is uiteraard de keuze der personen. Het rapport wijst er op, dat door het aanwijzen van ongeschikte of niet-geïnteresseerde leden een commissie meermalen tot onvruchtbaarheid werd gedoemd.

In het algemeen spelen de beschreven commissies in de Engelsche industrie een gewichtige rol, aldus kan men wel concludeeren uit de daarover bekend geworden uitlatingen, zoowel van overheidspersonen als van het bedrijfsleven zelf. Voorop staat daarbij het zooveel mogelijk profijt trekken van het inzicht van bedrijfsleiding en personeel in gemeenschappelijk overleg, om te komen tot betere organisatie van de onderneming en van den daarin verrichten

arbeid. Belangrijk voor het slagen der commissies, aldus merkt het rapport van het Internationaal Arbeidsbureau nog op, is, dat zij niet te veel worden beziggehouden met individuele gevallen betreffende de tucht in de fabriek en zich zodoende hoofdzakelijk aan vraagstukken betreffende technische verbeteringen kunnen wijden.

Mr. Ir. A. W. QUINT.

AANTEKENINGEN

EEN ECONOMISCH-STATISTISCH ONDERZOEK NAAR DE CHEMISCHE INDUSTRIE IN NEDERLAND.

Als publicatie No. 37 van het Nederlandsch Economisch Instituut verschijnt, onder bovenstaanden titel, een studie van de hand van Dr. P. S. Pels.

De in deze studie opgenomen beschouwingen hebben een driedelig karakter. In de eerste plaats zijn enkele opmerkingen gemaakt over de algemeene indeeling van de chemische nijverheid. Daar deze eerst zinnig kan geschieden, wanneer de gang van de verschillende grondstoffen, halffabrikaten en eindproducten door de volkshuishouding en in het bijzonder binnen de chemische nijverheid zelf bekend is, is verder een aanvang gemaakt met de beschrijving van dezen weg. De ingewikkeldheid der chemische industrie, alsmede het ontbreken in Nederland van een productiestatistiek voor de meeste der daartoe behoorende takken, is echter oorzaak, dat dit werk eenerzijds zeer tijdrovend en anderzijds slechts ten deele uitvoerbaar is. Om deze redenen moest volstaan worden met het doen van enkele grepen, waarbij vooral de kunststofindustrie is geanalyseerd. Een aantal „stroomdiagrammen” wordt bij de verschillende hoofdstukken gepresenteerd.

In de tweede plaats zijn voor de uitgekozen industrietakken de aanwezige cijfers zooveel mogelijk systematisch gerangschikt, met een daarbij behoorenden verklarenden tekst en enkele bijzonderheden over de techniek en de geschiedenis van den betreffenden industrietak.

In de derde plaats tenslotte is gepoogd om — als noodzakelijk onderdeel van een „structuuronderzoek” — den samenhang der economische verschijnselen, waarover cijfers konden worden verstrekt, nader te bestudeeren met behulp der eenvoudigste econometrische methoden, d.w.z., de schrijver heeft nagegaan, in hoeverre zich de fluctuaties in de omgezette hoeveelheden laten verklaren door de fluctuaties in de prijzen en andere „vraagfactoren”; eveneens ging hij na, in hoeverre er verband bestaat tusschen de aangeboden hoeveelheden, de prijzen en andere aanbodfactoren. De resultaten van dit onderzoek zijn in vele opzichten negatief uitgevallen. Het is aannemelijk gemaakt, dat de afzet van superfosfaat in Nederland wel in hoofdzaak wordt bepaald door het agrarisch inkomen en dat de invloed van den prijs slechts zeer matig is. Wat den buitenlandschen afzet van dit product betreft, is gebleken, dat de prijsverschillen tusschen Nederland en zijn concurrenten, anders dan bij andere producten het geval is, slechts in geringe mate een verklaring kunnen geven van de verhouding in de afgezette hoeveelheden.

De prijszetting van superfosfaat blijkt door de voor de hand liggende economische factoren — kosten, capaciteit en conjunctuur — slechts zeer ten deele te kunnen worden verklaard. Daarnaast moet wellicht aan technische en in elk geval aan handelspolitieke en marktregelende factoren een rol van belang worden toegekend. Hetzelfde geldt voor de prijszetting van zwavelzuur. Zodoende blijkt, dat het economisch-statistisch onderzoek in de chemische industrie nog slechts in het begin staat. Nader onderzoek is zeer noodig, waarbij vooral aan uitvoeriger productie- en kostprijsgegevens behoefte bestaat.

PUBLICATIE-No. 37 VAN HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT.

Zoo juist is verschenen bij de Erven F. Bohn N.V., Uitgevers te Haarlem, de 37ste publicatie van het Nederlandsch Economisch Instituut, t.w.: Een economisch-statistisch onderzoek naar de chemische industrie in Nederland door Dr. P. S. Pels. Deze studie wordt in den handel gebracht voor f 8,65. Voor donateurs en leden van het Nederlandsch Economisch Instituut geldt de verminderde prijs van f 2,75.

Donateurs en leden kunnen zoowel bij het Secretariaat van het N.E.I., Nieuwe Binnenweg 175a, Rotterdam-C (Giro 8408), als bij de uitgeefster (De Erven F. Bohn N.V., Haarlem) bestellen. Anderen *uitsluitend* bij den boekhandel en de uitgeefster.

STATISTIEKEN

STAND VAN 'S RIJKS KAS.

Vorderingen	31 Juli 1944 in guldens	7 Aug. 1944 in guldens
Saldo van 's Rijks Schatkist bij De Nederlandsche Bank	—	13.079.352,87
Saldo b. d. Bank voor Ned. Gemeenten	392.718,29	199.152,62
Kasvord. wegens creditverstreking a. h. buitenland	613.449.857,69	594.384.296,27
Daggeldleeningen tegen onderpand	—	—
Saldo der postrek. van Rijkscomptabelen	194.748.785,60	205.563.046,51
Voorschotten op ultimo Juni 1944 aan de gem. verstrekt op aan haar uit te keeren hoofdsom der pers. bel., aand. in de hoofdsom der grondbel. en der gem. fondsb. alsmede op de belastingen en op de vermogensbelasting	—	—
Voorschotten aan Ned.-Indië ¹⁾	357.723.277,10	358.952.867,10
Idem voor Suriname ¹⁾	9.115.111,38	9.115.111,38
Idem voor Curaçao ¹⁾	153.703,11	153.703,11
Vordering op het Alg. Burg. Pensioenfonds ¹⁾	—	—
Id. op het Staatsbedr. der P. T. en T. ¹⁾	—	—
Id. op andere Staatsbedr. en instellingen ¹⁾	192.643.234,68	194.333.413,72
Verplichtingen		
Voorschot door De Ned. Bank ingevolge art. 16 van haar octrooi verstrekt	5.197.734,73	—
Voorschot door De Ned. Bank in rekg.-crt. verstrekt	—	—
Schuld aan de Bank voor Ned. Gemeenten	—	—
Schatkistbiljetten in omloop	6.666.000,—	6.846.000,—
Schatkistpromessen in omloop	4.598.980.000,— ¹⁾	4.701.000.000,— ¹⁾
Daggeldleeningen	240.408.797,50	240.408.797,50
Zilverbons in omloop	—	—
Schuld op ultimo Juni 1944 aan de gem. wegens a. h. uit te keeren hoofds. d. pers. bel., aand. i. d. hoofds. d. grondbel. e. d. gem. fondsb. alsmede op de bel. en op de vermogensbelasting	9.854.009,68	9.854.009,68
Schuld aan het Alg. Burg. Pensioenfonds ¹⁾	23.597.939,85	23.231.985,41
Id. aan het Staatsbedr. der P. T. en T. ¹⁾	505.864.158,59	500.533.823,47
Id. aan andere Staatsbedrijven ¹⁾	853.844,42	853.844,42
Id. aan div. instellingen ¹⁾	754.704.033,27	761.736.222,07

¹⁾ In rekg.-crt. met 's Rijks Schatkist. ²⁾ Rechtstreeks ondergebracht bij De Nederlandsche Bank nihil.

DE NEDERLANDSCHE BANK.
(Voornaamste posten in duizenden guldens)

Data	Munt, muntmateriaal en deviezen ¹⁾	Binnenl. wissels open marktpapier, beleeningen, voorschotten afh. Rijk en diverse rekeningen ¹⁾	Totaal activa	Totaal opeischb. schulden
14 Aug. '44	4.768.128	142.586	4.995.396	4.806.747
7 " '44	4.786.097	137.592	5.008.405	4.822.325
31 Juli '44	4.766.198	145.208	4.996.266	4.813.386
24 " '44	4.720.753	155.024	5.962.842	4.780.228
17 " '44	4.758.109	159.191	5.002.364	4.821.741
10 " '44	4.786.079	147.726	5.006.844	4.829.087
3 " '44	4.977.961	147.211	5.198.374	5.020.692
6 Mei '40	1.173.319	248.256	1.474.306	1.424.016

Data	Bankbiljetten in omloop	Saldi in R/C	Bankassig-natiën en diverse rekeningen	Saldo Rijk R/C (D/C)	Schatkist-papier rechtstr. ondergebracht
14 Aug. '44	4.427.418	379.321	65.695	C. 104.875	—
7 " '44	4.418.461	403.845	63.138	C. 117.617	—
31 Juli '44	4.414.777	398.541	60.003	C. 99.293	—
24 " '44	4.386.988	393.083	57.828	C. 114.713	—
17 " '44	4.375.133	446.538	57.817	C. 144.318	—
10 " '44	4.376.123	452.795	55.038	C. 115.595	—
3 " '44	4.377.913	642.642	54.896	C. 118.873	—
6 Mei '40	1.158.613	255.174	10.230	C. 22.962	—

¹⁾ Ingevolge de verordening 58/1943 (dd. 26 Juni) zijn de posten „Correspondenten in het buitenland” en „Buitenlandsche betaalmiddelen (excl. pasmunt)”, voorheen begrepen in de „Diverse rekeningen”, van 5 Juli af opgenomen onder de buitenlandse portefeuille, in onzen staat samengevat als „deviezen”.

◆ **Belangrijke Functies** ◆

Voor de functie van

ASSISTENT BEDRIJFSLEIDER

zoekt grootbedrijf in de levensmiddelenindustrie in het noorden des lands — eventueel indiensttreding na den oorlog — een energiek persoon met initiatief, organisatievermogen, ervaring in fabrieksadministratie, personeels- en algemeen technische aangelegenheden. Vereischte opleiding H.B.S. en bij voorkeur tevens M.T.S. Leeftijd 25 tot 30 jaar. Bij gebleken geschiktheid levenspositie. Brieven met volledige inlichtingen onder No. 156, bureau van dit blad, postbus 42, Schiedam.

Op accountantskantoor te Amsterdam kunnen een of twee

AANKOMENDE ASSISTENTEN

worden geplaatst. Brieven onder No. 157, bur. v. d. blad, postbus 42, Schiedam.

NOORD-ZUID-HOLL. TRAMWEG MAATSCHAPPIJ N.V.

Bij den Technischen dienst kan geplaatst worden een

INGENIEUR

met diploma Delft, liefst met eenige jaren praktijk. Schriftelijke sollicitaties aan de Directie, Leidschevaart 396, Haarlem; persoonlijk bezoek eerst na oproeping.

Het Algem. Psychotechnisch Laboratorium

onder leiding van Drs. J. SLIKBOER en G. de GROOT

deelt mede, dat bij een zijner relaties, een sinds jaren gevestigde R.K. instelling op cultureel gebied, de positie vacant is van:

**LEIDINGGEVENDE
ADMIMISTRATIEVE KRACHT**

Voor deze functie, die vooral ook na den oorlog belangwekkende vooruitzichten biedt, worden vereist: een goed intellectueel niveau, organisatievermogen, tact, overwicht, idealisme. Tot aanbeveling strekt een met vrucht gevolgde academische studie, de economie of accountancy.

Uitsluitend R.K. gegadigden met een ervaring van minstens enige jaren in het bedrijfsleven gelieven zo spoedig mogelijk te reflecteren. Uitvoerige, eigenhandig geschreven sollicitaties, voorzien van een duidelijke foto en met opgave van gewenst salaris, onder No. E. 37 te richten aan:

**ALGEMEEN PSYCHOTECHNISCH LABORATORIUM,
HEERENGRACHT 485, AMSTERDAM (C)**

Alfabetische Index Overheidsmaatregelen op economisch gebied

(Zie voor den alfabetischen index Overheidsmaatregelen in 1943 het Jaarregister 1943, laatste bladzijde)

	Blz.		Blz.		Blz.
Administratieplicht	27, 55, 123, 383	Kamers van Koophandel	40	Tabak	40, 96, 135, 237, 385
Advertenties	283	Kinderbijslagwet	123, 299	Telefoonverbindingen	284
Afval	123	Kleinhandel	251	Textiel	40, 96, 177
Algemeen Vestigingsverbod	55	Kwekersbesluit	299	Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek	41
Ambacht	27, 161, 251	Landbouw	41, 97, 125, 237, 284, 299, 313, 385, 398	Tuinbouw	41, 313, 385
Arbeidszaken	27, 55, 123, 161, 298, 383, 398	Merken	283, 299	Turf	96
Bank- en Credietwezen	41, 313	Monopolieproducten	55, 123, 285, 398	Vee	41, 97, 135, 237, 285, 313, 385, 399
Belastingzaken	41, 111, 163, 237, 285, 337	Motorbrandstof	163, 285	Veevoeder	41, 97
Betalingsverkeer met het buitenland	27	Non-ferrometalen	123, 299	Vereveningsheffing	125
Bouwnijverheid	123, 251, 283	Omzetbelasting	41, 97, 313	Verpakkingsvoorschriften	96
Buitenlandse handel	123	Opheffing Centrales	40	Vervoer	111, 163, 285
Deviezenbescherming	398	Organisatie Bedrijfsleven	27, 83, 123, 163, 283, 299, 383, 398	Verzekering	96, 125, 284
Duitsche orders	283	Papier	398	Vestigingswet Kleinbedrijf	41, 125, 177, 236, 284, 385
Financiering Rijksbureaux	398	Persgas	337	Vlisscherij	41, 285, 313, 385, 399
Geneesmiddelen	299	Pluimvee	41, 135, 237, 285	Vlas	41, 97, 163, 313
Groenten en fruit	96, 313	Prijnsregelingen	40, 83, 125, 163, 284, 337, 383, 398	Voedselvoorziening	97, 135, 285, 299, 385, 399
Grondkamers	237, 284, 313, 398	Rentepell	337	Volkstuinten	125, 237
Grondstoffenbesparing en bedrijfsrationalisatie	161	Scheidsgerecht Voedselvoorziening	41	IJzer en Staal	125, 177, 284, 337, 385, 398
Handel	27, 55, 123, 162, 236, 283, 383, 398	Sierteelt	41, 97, 135, 237	Zaden	41, 97
Heffingen	41, 55, 123, 162, 236, 283, 383, 398	Sociale voorzieningen	125, 177	Zuivel	41, 97, 163
Hool en stroo	284, 299	Steenverleening aan stilgelegde bedrijven	40, 55, 125, 385, 398		
Hout	398	Sulkerbieten e. d.	41, 97		
Huurprijzen van nieuwbouw	162	Surrogaten	97, 237, 285		
In- en Uitvoer	26, 383				
Industrie	27, 55, 123, 163, 283, 299, 383, 398				
Inlevering puntdraad en gladde draad	135				

Dr. A. de Graaff

DE KOLENVOORZIENING VAN NEDERLAND

Publicatie No. 35
van het Nederlandsch Economisch Instituut

PRIJS f 5.50*

(Prijs voor donateurs en leden van het Ned. Econ. Instituut f 4.10: bestellen bij het N. E. I.)

Verkrijgbaar in den boekhandel

Uitgave: De Erven F. Bohn N.V. — Haarlem

ZOOJUIST
VERSCHEENEN:

door
Dr. P. S. PELS

Een economisch-statistisch onderzoek naar de chemische industrie in Nederland

Publicatie No. 37 v. h. Ned. Econ. Instituut

Prijs f 3.65* (Voor donateurs en leden van het N.E.I. f 2.75, te bestellen bij het N.E.I.)

UITGAVE: DE ERVEN F. BOHN N.V., HAARLEM

KON. NED. BOEKDRUKKERIJ
H. A. M. ROELANTS
SCHIEDAM

●
Onzeterzake-kundigestaf is te allen tijde voor gratis advies te Uwer beschikking.

Telefoon 69300 (3 lijnen)

De betrekkingen tusschen banken en industrie in Zweden

door Dr. E. VAN DER WIEL

Publ. No. 18 van het N.E.I.

Prijs f 2.60*

(Prijs v. donateurs en leden v. h. Ned. Econ. Inst. f 1.85; bestellen bij het N.E.I.)

Uitgave: De Erven
F. BOHN N.V., HAARLEM

DE TWENTSCHE BANK N.V.

MAANDSTAAT OP 31 JULI 1944

Kas, Kassiers en Daggeldleeningen	f 17.673.732,87	Kapitaal	f 40.000.000,—
Nederlandsch Schatkistpapier	„ 403.000.000,—	Reserve	„ 11.200.000,—
Ander Overheidspapier	„ 3.397.862,87	Bouwreserve	„ 1.500.000,—
Wissels	„ 117.345,26	Deposito's op Termijn	„ 57.977.662,63
Bankiers in Binnen- en Buitenland	„ 12.776.607,77	Crediteuren	„ 348.926.041,28
Effecten en Syndicaten	„ 622.865,13	Overlopende Saldi en Andere Rekeningen	„ 9.351.249,71
Prolongatiën en Voorschotten tegen Effecten	„ 8.006.958,28	Reserve voor Verleende Pensioenen	„ 1.323.155,74
Debiteuren	„ 17.939.799,05	Aandeelhouders voor Effecten in Leendepôt	„ 4.568.800,—
Deelnemingen (incl. Voorschotten)	„ 1.419.782,39		
Gebouwen	„ 4.000.000,—		
Belegde Reserve voor Verleende Pensioenen	„ 1.323.155,74		
Effecten van Aandeelhouders in Leendepôt	„ 4.568.800,—		
	f 474.846.909,36		f 474.846.909,36